

**Трудове виховання в селянській родині
кінця ХІХ початку ХХ століття в Україні**

У всі історичні періоди батьки несли, несуть і будуть нести моральну і правову відповідальність за виховання своїх дітей. Від них значною мірою залежить формування і становлення нашого підростаючого покоління.

Тому так важливо постійно працювати над розв'язанням питань виховання дітей у сім'ї, створювати науково обґрунтовану систему нормативно-правового забезпечення функціонування сім'ї, захисту прав дитини. Особливе місце серед актуальних питань сьогодення відведено питанням ефективного впливу батьків на дітей.

Сім'я, сімейна педагогіка, традиції, звичаї, цінності сім'ї завжди були предметом уваги науковців, практиків, громадських, політичних діячів України. Над розв'язанням актуальних проблем виховання молодого покоління працюють науково-дослідні інститути АПН України, кафедри педагогіки і психології вищих навчальних закладів, науково-творчі лабораторії шкіл, тощо. За останній час підвищився інтерес до історико-педагогічних досліджень, де предметом дослідження є сім'я, виховання дітей в сім'ї у різні періоди історії розвитку та становлення систем освіти й виховання в Україні. Це насамперед дослідження, які проводяться під керівництвом відділення теорії та історії педагогіки АПН України (академік-секретар відділення, доктор педагогічних наук, професор О.В. Сухомлинська). Завершені наукові теми, монографії, виданні за цими дослідженнями, досить серйозну увагу приділяють актуальності питання виховання дітей в сім'ї в історії педагогіки України.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що в цілому більше уваги приділяється питанням історіографії, історії педагогіки, персоналіям в історії педагогіки України, культурно-освітньому руху нашої країни тощо.

Щодо генезису розвитку сімейного виховання на терені України, то необхідна певна систематизація і структуризація. Комплексного історико-педагогічного дослідження виховання дітей в сім'ї в Україні ще не було. Є окремі напрацювання у дисертаційних дослідженнях “Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX століття” А.Говорун, “Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання” А.Даник, “Теорія та практика сімейного виховання у Великій Британії (історико-педагогічний аспект)” О.Демченко, “Проблеми семейного воспитания в истории советской педагогики (1917-1941)” А.Видченко, ”Проблема підготовки батьків до розумового виховання дітей у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX - початку XX століття” Н. Гордій, “Соціалізація особистості молодшого школяра засобами родинно-побутової звичаєвості” Р.Пріма, “Виховання у підлітків поваги до батьків засобами етнопедагогіки” Л.Повалій, “Теорія і практика виховання дітей із неповних сімей (20-30-х роках XX сторіччя)” Л. Ковальчук та ін.

Малодослідженим залишається питання сімейного виховання дітей в різних соціальних групах українського суспільства кінця XIX початку XX століття. Саме цей історичний період був найбільш соціально-розшарованим і кожна соціальна група різнилася за змістом, характером, метою, завданнями, методами виховання дітей у сім'ї. Вивчення цього питання з позиції сьогодення досить актуальне, тому що ми є свідками помітного соціального розшарування українського суспільства, різного рівня економічного забезпечення української сім'ї, відмінним відсотком працюючих у тій чи іншій виробничій сфері.

Сім'я є об'єктом уваги, впливу, вивчення різних наук: філософії, історії, соціології, економіки, етнографії, юриспруденції, педагогіки.

Сімейна педагогіка розглядає різні аспекти виховання дітей в сім'ї: загальні питання сімейної педагогіки, основи успішного виховання дітей в сім'ї; формування характеру і поведінки дітей в сім'ї; морального, етичного, фізичного, трудового та інші напрями виховання дітей в сім'ї, основні види діяльності дитини в сім'ї: гра, навчання, трудова діяльність тощо. Немає сенсу доводити, що з перших днів існування і до сьогодні найважливішим чинником сімейного виховання була трудова діяльність.

Виходячи з того, що історико-педагогічне дослідження сімейного виховання в різних соціальних групах населення України кінця XIX початку XX століття є особливо актуальним у наші дні і, на наш погляд, допоможе в розв'язанні проблем сімейного виховання на сучасному етапі, ми розглядаємо селянські традиції трудового виховання дітей в сім'ї, оскільки наприкінці XIX початку XX століття в Україні проживало 80% селянських родин, і сьогодні в Україні населення в сільській місцевості становить 40 % (за даними перепису населення 2001 року).

Це і визначило мету та завдання нашої статті – розглянути і проаналізувати завдання, зміст, методи і засоби трудового виховання в селянській родині кінця XIX початку XX століття в Україні, показати, що виховання дітей в сім'ях різних соціальних груп суспільства було і є різним за метою, завданням, змістом, методами і визначалось положенням кожного про шарку у суспільстві, матеріальними можливостями, побутом, ієрархією моральних, релігійних, естетичних, етнопедагогічних і педагогічних положень, які склалися і утверджувалися історично.

Україна завжди була селянською країною, і саме селянство зберегло традиції українського народу. Основою всього селянського життя завжди була сім'я. Вона була практично одним із головних виховних інститутів у селянській родині. Саме в сім'ї дитина засвоювала основні складові соціального досвіду, через старших членів сім'ї засвоювала певні настанови, норми поведінки, цінності, звичаї, обряди, щоб потім передати своїм дітям.

У XIX столітті в Україні відбулися певні політичні, соціально-економічні зміни, які вплинули на розвиток селянської родини, але принципових змін в традиціях сімейного виховання не було.

Вивчаючи питання, які ж фактори впливали на формування і розвиток традицій виховання в селянській родині досліджуваного періоду, ми виділяємо як провідний – праця. Трудові традиції більшість вчених вважають самими прогресивними, так як саме вони існують століттями, є віддзеркаленням минулого і майбутнього народу. Трудове виховання завжди було тісно пов'язане з побутовими умовами сім'ї, їх господарським становищем і видом діяльності батьків. Привчання дітей до сільськогосподарської праці і домашньої роботи починалось досить рано і поетапно, відповідно віковим і статевим особливостям дитини. При цьому батьки враховували вік, сили, можливості сім'ї, також виходили із того, що коли дитина буде володіти основними навичками селянської праці, вона взагалі буде чітко розуміти, що єдиний шлях у житті – трудовий. Діти з раннього віку працювали поруч з дорослими, разом з дорослими дбали про добробут сім'ї. Тим більше, що раннє привчання до праці було пов'язане не тільки з залученням додаткової робочої сили, але було серйозним засобом виховання підростаючого покоління.

Система трудового виховання у селянській родині була чітко структурована відповідно віку дитини: дітям на початковому етапі цілеспрямованого трудового виховання показували, давали можливість спостерігати, як працюють дорослі. Все це сприяло розширенню кругозору дитини, давало дітям елементарні знання про сільськогосподарську працю.

“Коли дитині виповнювалося сім років, у селі на хлопчика надівали штани і він ставав погоничем – поганяв воли під час оранки, пас телят, овець, свиней і допомагав по господарству. Дівчині ж пов'язували поверх сорочки запаску і називали її прялею, бо починали вчити прясти. Дівчата няньчили малят, пасли телят, овець, гусей, допомагали матері в хатній роботі”[6:182].

Батько–хлібороб переконував свого сина, що “хлібороб – найголовніша професія на землі, до того ж доводив це не тільки словами, а й ділом, беручи хлопчика із собою в поле, саджаючи на віз, на коня верхи, показуючи як сіють гречку” [б:184].

Українські селяни були прекрасними садівниками, пасічниками, бондарями, різьбярями, хліборобами, теслями, гончарами, мірошниками, кушнірами і цей професійний досвід передавали традиційно своїм дітям.

Досить могутнім чинником трудового виховання у селянській родині був хліб. “Хліб увійшов у життя як головний результат людської праці і основний продукт харчування” [б:186].

Усіх членів селянської родини завжди турбувало, яким буде врожай, тому змалечку діти працювали в полі, чекали повернення дорослих з поля із однією думкою, що праця не була марною, що буде гарний врожай. Дорослі завжди заходили до хати і пригощали дітей саме кусочком хліба, особливо смачним був той крайчик з поля “від зайчика”.

Велику увагу в селянській родині приділяли питанням шанобливого ставлення до землі. Праця на землі мала свої закони, з покоління в покоління передавалися секрети і успіхи хліборобської професії, залучення дітей з раннього віку до сільськогосподарської праці. Так, підлітки у селянських сім'ях оволодівають умінням орати, сіяти, молотити, на них покладається значна частина домашніх справ.

Велика увага приділялася у селянській родині трудовим обрядам, святам, які і сьогодні дійшли до нас: першої борозни, проводи пастухів на полонину, обжинки, свято врожаю.

Досить чітко у селянській родині дотримувалися аграрного календаря, який давав можливість передати молодшим, підростаючим поколінням хліборобські знання і досвід, забезпечення послідовності в навчанні трудових операцій.

Традиційно в українській селянській родині на запитання про вік сина батько відповідав “Та вже пастушок, - погонич, - робітничок, - косар”.

Досвід підказував селянам, якщо дитина змалечку не бере участі в трудовій діяльності, то і в подальшому це не буде предметом її уваги. Головна позиція батьків визначалася тим, що певні трудові навички можна передати дитині і в старшому віці, а основи працелюбства необхідно закладати з раннього віку. Уже в той історичний період сім'я виконувала завдання трудового виховання складові якого актуальні і сьогодні: виховання у дітей працелюбства і засвоєння ними необхідних умінь і навичок для подальшої успішної трудової діяльності у різних соціальних і господарських сферах життя.

Трудове виховання було складовою, невід'ємною частиною процесу життя і діяльності сім'ї. При цьому можна виділити окремі засоби та прийоми такого виховання: виконання роботи за прикладом старших, настанови батьків, навчальні приклади, діти навчалися самі, вивчали як це роблять батьки, старші члени сім'ї (останні спеціально проводили заняття для дітей, привчали їх до тієї чи іншої трудової діяльності).

За трудове виховання хлопчиків, як правило, відповідав батько, старші брати чи інші чоловіки родини. Дівчатка повністю знаходились під впливом матері і з її допомогою засвоювали усі необхідні для майбутньої господарки навички.

Трудове виховання включало також і прищеплення певних моральних якостей: любов до праці, повага до людей праці, тощо.

Таким чином, сім'я виступала основною школою трудового навчання. Передача професії здійснювалася від батька до сина, що з одного боку сприяло найкращому оволодінню професією, з іншого – обмежувало свободу вибору дитини.

Сам побут селян визначав поділ дня на частини: праця, відпочинок, сон. Діти, слухаючи народні казки, пісні, легенди, отримують перші уроки моралі: треба працювати, бо основи життя – праця. Праця для дітей була природною, як дихання, людяність, батьківська любов.

Виховання дітей в сім'ї кінця XIX початку XX століття в Україні вибудовувалося із педагогічних ідей і практики сімейного виховання попередніх періодів. Іде подальший процес об'єднання церковно-вчительських ідей та ідей народної педагогіки. Відповідні протиріччя між цими двома напрямками розвитку теорії і практики виховання дітей в сім'ї ставили нові вимоги до батьків: суспільство ставить більш суворі вимоги до батьків щодо організації життя дітей (особливо за часів Петровських реформ), закріплюється патріархальний характер сімейних стосунків. Сім'я як і раніше виступає школою трудового навчання.

Більшість трудових традицій сімейного виховання збереглися до кінця XIX століття – початку XX століття, відроджуються сьогодні.

Подальша зміна у соціальному, політичному житті країни привела до змін у практиці сімейного виховання, змінювалося соціальне замовлення суспільства. Починають руйнуватися норми старого сімейного укладу. Сімейні традиції продовжували функціонувати, в основному, у селянській родині. В цей період, наприклад, дворяни намагаються відмовитися від традиційної системи сімейного виховання, що вело до повного заперечення традицій – як головного чинника особливостей сімейного виховання, а в подальшому до втрати духовних і культурних витоків. Саме селянська сім'я зберегла вибудовані століттями патріархальні стосунки і характерний уклад сімейного життя і виховання, стала фундатором народної педагогіки. Високу оцінку народній педагогіці у залученні дітей до праці дав В.О.Сухомлинський: “Народна педагогіка знає, що дитині посильне і що не посильне, знає, бо в ній органічно поєднується життєва мудрість з материнською і батьківською любов'ю. Народна педагогіка не боїться того, що праця втомлює, вона знає, що праця не можлива без поту й мозолів“[9:554].

Отже, особливостями трудового виховання в селянській родині кінця XIX – початку XX століття в Україні були: багатодітність, яка виховувала дружно працювати, бережливо ставитися до праці інших, працювати так, щоб не

підвести членів родини; сім'я об'єднувала декілька поколінь, що сприяло формуванню поваги до старших, розподілу праці за віком, кожен член сім'ї мав конкретні трудові доручення; високий авторитет голови сім'ї був заснований не тільки на силі, на залежності в економічному аспекті, але й на тому досвіді професійних знань, який він передавав; трудове виховання відповідало статевим особливостям дітей: хлопчики трудилися під керівництвом чоловіків, дівчатка – під керівництвом старших жінок; батьки були основним прикладом в процесі виховання, залучення дітей до посильної фізичної праці.

Слід зазначити, що процес виховання в селянському середовищі суттєво не відрізнявся від реальної життєдіяльності сім'ї.

Основними складовими традицій трудового сімейного виховання були: домашні трудові ритуали, свята, звичаї, спільна з дорослими діяльність, організація автономної трудової дитячої діяльності тощо.

Література:

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX - XX століття: Навч. посібник. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
2. Концепція “Сім'я і родинне виховання”// Рідна шк. – 1996. – С.11-12
3. Кравець В. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 360 с.
4. Культура і побут населення України: Навч. посібник/ В.І.Наулко, Л.Ф. Артюк, В.Ф. Горленко. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
5. Родинно-сімейна енциклопедія. – К, 1996. – С.420
6. Стельмахович М. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – С.182.
7. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. – К., 1996. – 286 с
8. Стельмахович М. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994.–56 с.

9. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. – К., 1986. - С.554
10. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття: Навч. посібник. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.